

FÖRSLAG TILL AVGÖRANDE AV GENERALADVOKAT
PAOLO MENGOZZI
föredraget den 2 september 2010¹

I — Inledning

1. Begäran om förhandsavgörande avser tolkningen av principerna om effektivitet och likvärdighet i förhållande till de rättsregler i den tyska rättsordningen som rör ansökningar om rättshjälp, när sådana framställs av en juridisk person inom ramen för en skadeståndstalan mot staten för åsidosättande av unionsrätten.

2. Domstolen har för första gången blivit ombedd att bedöma huruvida en mekanism för rättshjälp, som syftar till befrielse från att erlägga rättegångsavgift vars villkor för beviljande är mer restriktiva mot juridiska personer än mot fysiska personer, är förenlig med unionsrätten och, följaktligen, att uttala sig om omfattningen av de processrättsliga skyddsregler som bör erbjudas juridiska personer.

1 — Originalspråk: franska.

II — Tillämpliga bestämmelser

A — Folkrätten

3. I Haagkonventionen av den 1 mars 1954 angående vissa till civilprocessen hörande ämnen, till vilken tjuoan medlemsstater i Europeiska unionen hittills har anslutit sig, ägnas avdelning IV åt kostnadsfri rättshjälp. Det anges närmare bestämt i artikel 20 i nämnda konvention att "[i] rättsförhållanden av civil eller kommersiell natur skall medborgare i fördragsslutande stat äga att i annan fördragsslutande stat, med iakttagande av dess lag, åtnjuta samma förmåner beträffande kostnadsfri rättshjälp som tillkomma sistnämnda stats egna medborgare".

4. Det stadgas i artikel 1 i den europeiska överenskommelsen om översändande av ansökningar om rättshjälp som undertecknades den 27 januari 1977 i Strasbourg under Europarådets överinseende och i vilken tjuoan av Europeiska unionens medlemsstater är parter, att "[p]erson med hemvist inom en av de fördragsslutande parternas område som önskar ansöka om rättshjälp i ärenden av civil,

kommersiell eller administrativ natur inom annan fördragsslutande parts område kan inlämna sin ansökan i den stat där han har hemvist. Denna stat skall översända ansökningen till den andra staten.”

grundläggande rättigheterna, såsom de garanteras i Europakonventionen om skydd för de mänskliga rättigheterna och de grundläggande friheterna, undertecknad i Rom den 4 november 1950 [nedan kallad EKMR], och såsom de följer av medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner”.

5. I Haagkonventionen av den 25 oktober 1980 om internationell rättshjälp, i vilken nitton medlemsstater är parter, föreskrivs det i artikel 1 första stycket att ”[m]edborgare i en konventionsstat och personer med hemvist i en konventionsstat skall vara berättigade till rättshjälp i mål och ärenden av civil eller kommersiell natur i varje konventionsstat på samma villkor som om de själva vore medborgare med hemvist i denna stat”. I andra stycket anges vidare att ”[d]en som bestämmelserna i första stycket inte är tillämpliga på, men som tidigare haft hemvist i en konventionsstat där rättegång har inletts eller skall inledas, skall vara berättigad till rättshjälp enligt första stycket, om rättegången har samband med den tidigare bosättningen”.

7. Artikel 47, med rubriken Rätt till ett effektivt rättsmedel och till en opartisk domstol, i Europeiska unionens stadga om de grundläggande rättigheterna (nedan kallad stadgan) har följande lydelse:

”Var och en vars unionsrättsligt garanterade fri- och rättigheter har kränkts har rätt till ett effektivt rättsmedel inför en domstol, med beaktande av de villkor som föreskrivs i denna artikel.

Var och en har rätt att inom skälig tid få sin sak prövad i en rättvis och offentlig rättegång och inför en oavhängig och opartisk domstol som har inrättats enligt lag. Var och en ska ha möjlighet att erhålla rådgivning, låta sig försvaras och företrädas.

B — Unionsrätten

6. I artikel 6.2 EU uppställs principen enligt vilken ”Unionen skall som allmänna principer för gemenskapsrätten respektera de

Rättshjälp ska ges till personer som inte har tillräckliga medel, om denna hjälp är nödvändig för att ge dem en effektiv möjlighet att få sin sak prövad inför domstol.”

8. Det föreskrivs i artikel 10 första stycket EG att "[m]edlemsstaterna skall vidta alla lämpliga åtgärder, både allmänna och särskilda, för att säkerställa att de skyldigheter fullgörs som följer av detta fördrag eller av åtgärder som vidtagits av gemenskapens institutioner. Medlemsstaterna skall underlätta att gemenskapens uppgifter fullgörs." I andra stycket i artikeln anges vidare att "[d]e skall avstå från varje åtgärd som kan äventyra att fördragets mål uppnås".

9. I skäl 4 i rådets direktiv 2003/8/EG av den 27 januari 2003 om förbättring av möjligheterna till rättslig prövning i gränsöverskridande tvister genom fastställande av gemensamma minimiregler för rättshjälp i sådana tvister² erinras det om att alla medlemsstater är avtalslutande parter i EKMR och att de frågor som avses i direktiv 2003/8 ska behandlas i enlighet med nämnda konvention.

10. I skäl 5 definieras syftet med direktivet på följande sätt:

"Direktivet syftar till att i gränsöverskridande tvister främja användningen av rättshjälp till personer som saknar tillräckliga medel, om denna hjälp är nödvändig för att ge dem en faktisk möjlighet att få sin sak prövad inför domstol. Den allmänt erkända rätten att få

sin sak prövad inför domstol bekräftas i artikel 47 i [stadgan]."

11. I skäl 11 i direktiv 2003/8 definieras rättshjälpen så, att den "bör omfatta juridisk rådgivning i syfte att nå en uppgörelse innan rättsliga förfaranden inleds, juridiskt bistånd för att driva ett mål vid en domstol och företrädas vid domstol samt bidrag till eller befrielse från rättegångskostnaderna".

12. I skäl 13 definieras direktivets tillämpningsområde på följande sätt:

"Alla unionsmedborgare skall, oavsett var de har sin hemvist eller vanliga vistelseort på en medlemsstats territorium, ha möjlighet att erhålla rättshjälp i gränsöverskridande tvister om de uppfyller villkoren i detta direktiv. Detta gäller även medborgare i tredje land vilka vistas lagligen i en medlemsstat."

13. I artikel 1.2 i direktiv 2003/8 anges det att direktivet "skall tillämpas i gränsöverskridande tvister på privaträttens område, oavsett domstolens karaktär. Det omfattar

2 — EUT L 26, s. 41.

i synnerhet inte skattefrågor, tullfrågor och förvaltningsrättsliga frågor.”

14. Det preciseras i artikel 3.1 i direktiv 2003/8 att ”[f]ysiska personer som är inblandade i en tvist som omfattas av detta direktiv skall ha rätt till tillräcklig rättshjälp för att säkerställa att de får faktisk möjlighet till rättslig prövning i enlighet med villkoren i detta direktiv”.

15. Artikel 6 i direktivet har rubriken Villkor med anknytning till grunden för tvisten. Det föreskrivs i artikel 6.1 att ”[m]edlemsstaterna får föreskriva att en ansökan om rättshjälp avseende en talan som förefaller uppenbart ogrundad får avslås av de behöriga myndigheterna”.

16. Det föreskrivs fortsättningsvis följande i artikel 6.3:

”Vid beslut om det välgrundade i en ansökan skall medlemsstaterna, utan att det påverkar tillämpningen av artikel 5, beakta den enskilda tvistens betydelse för den rättssökande men får även beakta tvistens art när den rättsökande begär skadestånd för ryktesspridning men inte har lidit något materiellt eller ekonomiskt avbräck eller när ansökan gäller ett anspråk med direkt anknytning till den rättshjälpssökandes näringsverksamhet som egen företagare eller egenanställd.”

17. Artikel 94.2 och 94.3 i tribunalens rättegångsregler, vilken artikel är identisk med artikel 95.2 och 95.3 i rättegångsreglerna för Europeiska unionens personaldomstol, har följande lydelse:

”2. Fysiska personer som på grund av sin ekonomiska situation helt eller delvis saknar möjlighet att betala sådana kostnader som avses i punkt 1 ska ha rätt till rättshjälp.

En persons ekonomiska situation skall bedömas med hänsyn till objektiva faktorer, såsom inkomst, förmögenhet eller familjesituation.

3. Rättshjälp skall inte beviljas om det är uppenbart att den talan som rättshjälpsansökan avser inte kan upptas till sakprövning eller om det är uppenbart att den är ogrundad.”

18. I domstolens rättegångsregler, i sin tur, anges i artikel 76.1 första stycket följande:

”Part som helt eller delvis saknar möjlighet att bära kostnaderna för förfarandet får när som helst ansöka om rättshjälp.”

C — *Den nationella rätten*

19. I 12 § första stycket i lagen om avgifter vid domstol (Gerichtskostengesetz) (nedan kallad GKG) föreskrivs följande:

”I tvistemål ska ansökan om stämning delges först efter det att den allmänna rättegångsavgiften erlagts. Utvidgas yrkandet vidtar rätten inga åtgärder före det att den allmänna rättegångskostnaden erlagts. Detta gäller även vid överklagande.”

20. Enligt 839 § i den tyska civillagen (Bürgerliches Gesetzbuch) betraktas skadeståndstalan mot tyska staten som en civilrättslig tvist.

21. Det föreskrivs i 78 § 1 i civilprocesslagen (Zivilprozessordnung) (nedan kallad ZPO) att ”parterna ska företrädas av ett rättegångsombud vid Landgerichte och Oberlandesgerichte ...”

22. 114 § ZPO har följande lydelse:

”En part som på grund av sin personliga och ekonomiska situation inte eller endast delvis eller genom flera avbetalningar kan erlagga rättegångskostnaderna ska på begäran erhålla rättshjälp, om väckandet av talan eller inledandet av förfarandet har tillräckligt goda

förutsättningar att lyckas och inte verkar ske mot bättre vetande ...”

23. Det föreskrivs i 116 § andra stycket ZPO att rättshjälp beviljas, efter ansökan, ”en juridisk person eller förening med partshabilitet som är bildad ... i landet eller som är hemmahörande där, när kostnaderna varken kan erläggas av den juridiska personen eller föreningen själv eller av dem som har ekonomiskt intresse av tvisten och när det skulle strida mot allmänintresset att talan inte väcktes eller att förfarandet inte inleddes ...”

24. Det förtydligas i 122 § ZPO att:

”(1) Beviljandet av rättshjälp har följande verkningar:

1. Förbundsstaten eller delstaten kan endast kräva den berörda parten på betalning av
 - a) domstolsavgifter och kostnader för stämningsman som förfallit eller ska förfalla till betalning,
 - b) fordringar från av domstolen utsedda rättegångsombud som översänts till den,

om domstolen fattat beslut om detta,

2. parten befrias från skyldigheten att ställa säkerhet för rättegångskostnaderna,

3. de av domstolen utsedda rättegångsombuden kan inte kräva arvoden av den berörda parten.

gasnäten, utan diskriminering, har DEB väckt skadeståndstalan mot staten, vid en nationell domstol, för åsidosättande av unionsrätten. Vid tidpunkten för talans väckande hade DEB varken anställda eller tillgångar.

...”

25. Det preciseras slutligen i 123 § ZPO att "[b]eviljandet av rättshjälp har ingen verkan på skyldigheten att ersätta de rättegångskostnader som motparten haft”.

27. Förbundsrepubliken Tysklands underlåtenhet att iakttä tidsfristen för införlivande av direktiv 98/30/EG har för övrigt konstaterats av domstolen i en dom om fördragsbrott.⁵

III — Tvisten vid den nationella domstolen och tolkningsfrågan

26. DEB Deutsche Energiehandels- und Beratungsgesellschaft mbH (nedan kallat DEB) är ett tyskt företag som bildades år 1998 och fick tillstånd av ekonomiministeriet i delstaten Brandenburg att bedriva verksamhet som oberoende energigrossist och leverantör av energi på det tyska territoriet. Med beaktande av att företaget har lidit skada till följd av det alltför sena införlivandet i Tyskland av direktiven 98/30/EG³ och 2003/55/EG⁴, vilka skulle ha möjliggjort tillgång till de nationella

28. DEB har hävdat att bolaget lidit skada och kräver skadestånd med litet mer än 3,7 miljarder euro. DEB preciserade vid förhandlingen att bolaget år 1998 hade nära 500 personer anställda, att det successivt hade tvingats avskeda personal genom att verksamheten lades ned och att det förfogade över egna tillgångar som det av samma anledning hade förlorat. Enligt dess egen utsaga kunde bolaget inte längre bedriva den verksamhet för vilken det hade beviljats tillstånd när det väl hade fått effektiv tillgång till gasnäten.

29. DEB anser att den omständigheten att bolaget inte fick tillgång till gasnäten ledde till att det förlorade minst sex avtal. Bolaget har motiverat det begärda skadeståndsbeloppet jämte ränta med att det motsvarar skillnaden mellan det statistiska genomsnittliga försäljningspriset till stora tyska industrikunder och inköpspriset i Ryssland, efter avdrag för

3 — Europaparlamentets och rådets direktiv 98/30/EG av den 22 juni 1998 om gemensamma regler för den inre marknaden för naturgas (EGT L 204, s. 1).

4 — Europaparlamentets och rådets direktiv 2003/55/EG av den 26 juni 2003 om gemensamma regler för den inre marknaden för naturgas och om upphävande av direktiv 98/30/EG (EUT L 176, s. 57).

5 — Domstolens dom av den 1 april 2004 i mål C-64/03, kommissionen mot Tyskland (REG 2004, s. I-3551).

transitavgifter och transportkostnader. DEB har därefter från detta första belopp dragit av 50 procent i grundavdrag i enlighet med den tyska lagstiftningen på området.

30. Enligt DEB:s beräkningar uppgår den rättegångsavgift som bolaget måste erlægga, beräknad i förhållande till tvistens värde, till omkring 275 000 euro. Eftersom det vidare är obligatoriskt att bistås av ett rättegångsombud uppskattar DEB att kostnaden för att bli företräd skulle uppgå till något mer än 990 000 euro. I syfte att kunna föra sin talan och i brist på tillräckliga ekonomiska medel har DEB, som inte kan betala vare sig avgiften enligt 12 § första stycket GKG eller arvodet till rättegångsombudet, vars bistånd är obligatoriskt, ansökt om rättshjälp vid Landgericht Berlin.

31. Genom beslut av den 4 mars 2008 avslag Landgericht Berlin ansökan om rättshjälp på grund av att DEB inte uppfyllde förutsättningarna i 116 § andra stycket ZPO. Även om det inte råder något tvivel om att DEB saknar tillgångar förefaller det inte strida mot allmänintresset, såsom detta tolkas av de tyska domstolarna och av Bundesverfassungsgericht, att inte väcka talan. Landgericht Berlin underlät i övrigt att uttala sig om huruvida ansökan i tvisten vid den nationella domstolen var välgrundad.

32. DEB överklagade omedelbart detta beslut till Kammergericht Berlin. Kammergericht Berlin fann att om det endast gällde att ta hänsyn till tysk rätt skulle den endast

kunna konstatera att Landgericht Berlin tolkat villkoren i 116 § andra stycket ZPO på ett korrekt sätt. De tyska domstolarna har nämligen i enlighet med fast rättspraxis bedömt få situationer där det verkligen skulle skada allmänintresset att talan inte väcktes. Så är fallet om avgörandet berör en större andel av befolkningen eller om det få sociala verkningar. Det kan således strida mot allmänintresset i den mening som avses i 116 § andra stycket ZPO att talan inte väcks när en juridisk person därigenom inte längre kan fullfölja allmännyttiga uppgifter eller när den juridiska personens existens är beroende av rättsprocessen och arbetstillfällena kan förlovas eller den juridiska personen har ett stort antal borgenärer.

33. Kammergericht Berlin har sedan preciserat att det enligt tysk rättspraxis, särskilt Bundesgerichtshofs praxis, för att villkoren i 116 § andra stycket ZPO ska vara uppfyllda, varken är tillräckligt att det finns ett allmänintresse av att få ett riktigt avgörande eller att avgörandet av tvisten kan göra det möjligt att pröva rättsfrågor av allmänintresse.

34. DEB saknar såväl intäkter, tillgångar, anställda som borgenärer. Ett avstående från att väcka talan hotar inte bolagets existens i sig och det anses inte att bolaget fullföljer allmännyttiga uppgifter. Eftersom det alltid har krävts att en betydligt större personkrets

lider skada av att tvisten inte avgörs i domstol, utöver de personer som har ett ekonomiskt intresse i den, och eftersom detta inte är fallet i fråga om DEB ska Landgerichts beslut att avslå ansökan om rättshjälp stå fast.

35. Kammergericht Berlin har även erinrat om att Bundesverfassungsgericht dessutom har funnit att den olika behandling som fysiska personer och juridiska personer får i ZPO överensstämmer med den tyska grundlagen. Bundesverfassungsgericht anser nämligen att rättshjälp kan jämföras med socialbidrag som har sitt ursprung i välfärdsstatsprincipen och är nödvändigt med beaktande av den mänskliga värdigheten. Den hänskjutande domstolen har dragit slutsatsen att en sådan solidaritet med juridiska personer som saknar tillgångar inte kan begäras. Den omständigheten att juridiska personer förfogar över tillräckliga tillgångar är ett villkor för deras bildande och deras existens, och det finns inte någon orsak för den nationella rättsordningen att erkänna dessa juridiska personer om de inte är i stånd att fullfölja det syfte för vilket de bildats och att fullfölja sitt uppdrag av egen kraft.

36. Kammergericht Berlin har emellertid frågat sig om 116 § andra stycket ZPO, såsom den hittills har tolkats av de nationella domstolarna, inte strider mot unionsrätten. Villkoren för att bevilja rättshjälp, vilka visar sig vara mer restriktiva för juridiska personer än för fysiska personer och som dessutom tolkas strikt av den nationella tyska

domstolen, har som konkret verkan i DEB:s fall att frånta bolaget all möjlighet att yrka att den tyska staten ska förklaras skyldig att utge skadestånd för åsidosättande av unionsrätten. Att vägra rättshjälp gör det omöjligt eller åtminstone ytterst svårt att vid behov erhålla ersättning från statens sida på grund av dess skadeståndsansvar för åsidosättande av unionsrätten. Den hänskjutande domstolen tvivlar således på att den nationella åtgärden är förenlig med de principer som är förbundna med statens skadeståndsansvar, särskilt effektivitetsprincipen såsom den har härletts ur domstolens rättspraxis.

37. Kammergericht Berlin har i egenskap av sista dömande instans, med hänsyn till denna svårighet att tolka unionsrätten, således beslutat att vilandeförklara målet och, genom beslut av den 30 juni 2009, vända sig till domstolen i enlighet med artikel 234 EG med följande tolkningsfråga:

”Utgör gemenskapsrätten hinder för en nationell lagstiftning enligt vilken [en avgift måste erläggas] för att talan ska kunna väckas vid domstol och en juridisk person som inte kan [betala denna avgift] inte har rätt till rättshjälp, med beaktande av att de nationella förutsättningarna för medlemsstaternas skadeståndsansvar enligt gemenskapsrätten och

förfarandet för prövning av sådant ansvar inte får innebära att det i praktiken blir omöjligt eller att det blir orimligt svårt att erhålla skadestånd?”

IV — Förfarandet vid domstolen

38. Klaganden i målet vid den nationella domstolen, den danska, den tyska, den franska, den italienska och den polska regeringen samt Europeiska kommissionen och Eftas övervakningsmyndighet har inkommit med skriftliga yttranden.

39. Vid förhandlingen som ägde rum den 3 juni 2010 framfördes muntliga yttranden av klaganden i målet vid den nationella domstolen, kommissionen och Eftas övervakningsmyndighet.

V — Rättslig bedömning

A — *Sammanfattning av yttrandena*

40. Det bör inledningsvis erinras om att den tyska regeringen, i likhet med den danska, den franska och den italienska regeringen

samt kommissionen har funnit att ifrågavarande nationella lagstiftning inte utgör något problem med avseende på principerna om likvärdighet och effektivitet. De anser i huvudsak att om enskilda faktiskt ska kunna yrka att staten ska förklaras skyldig att utge skadestånd för åsidosättande av unionsrätten kan principerna om unionsrättens effektivitet och om ett effektivt domstolsskydd inte tänjas så långt att medlemsstaterna åläggs att bevilja rättshjälp till juridiska personer som endast är konstgjort skapade rättssubjekt i de nationella rättsordningarna och vars erkännande villkoras av att det finns tillräckliga tillgångar för att garantera deras överlevnad. I avsaknad av harmoniseringsåtgärd som antagits på EU-nivå och med hänsyn till rättegångsreglerna för unionens domstolar och rättshjälpens själva natur, vilken, som vissa regeringar har betonat, väsentligen är social och förbunden med mänsklig värdighet, är det fullständigt motiverat och legitimt att när det uppställs villkor för beviljande av rättshjälp till juridiska personer dessa är mycket mer restriktiva än när rättshjälp begärs av en fysisk person.

41. Klaganden i målet vid den nationella domstolen, den polska regeringen och Eftas övervakningsmyndighet har tvärtom reserverat sig mot den omtvistade nationella bestämmelsen. DEB har hävdats att, eftersom bolaget kommer att tvingas avstå från att väcka skadeståndstalan om bolaget inte

beviljas rättshjälp, det är uppenbart att effektivitetsprincipen har åsidosatts. Bolaget hindras faktiskt från att göra gällande sina rättigheter enligt unionsrätten, en bedömning som Eftas övervakningsmyndighet delar även om den uttryckt sig på ett mer nyanserat sätt. Den polska regeringen har bestritt den alltför restriktiva tolkning som de tyska domstolarna har gjort av begreppet allmänintresse och anser att denna inskränkning av effektivitetsprincipen inte är proportionerlig. Under dessa förhållanden har den polska regeringen och Eftas övervakningsmyndighet bedömt att det har skett ett åsidosättande av effektivitetsprincipen.

B — Det effektiva domstolsskydd som enskilda har genom unionsrätten och principen om statens skadeståndsansvar för åsidosättande av denna rätt

42. Principen om ett effektivt domstolsskydd för de rättigheter som tillerkänns enskilda genom unionsrätten utgör enligt domstolens fasta rättspraxis⁶ en allmän princip för unionsrätten, som har sitt ursprung i medlemsstaternas gemensamma konstitutionella traditioner och som har stadfäst i artiklarna 6

och 13 i EKMR samt på senare tid bekräftats genom artikel 47 i stadgan.⁷

43. Det effektiva domstolsskydd som har stadfäst på detta sätt består i att säkerställa att enskilda har möjlighet att göra gällande de rättigheter som de har genom unionsrätten. Även när deras rättigheter har åsidosatts av staten måste enskilda kunna erhålla gottgörelse vid en nationell domstol.

44. Det följer nämligen av själva logiken i fördragen och av de åtaganden som medlemsstaterna har gjort till följd av anslutningen till Europeiska unionen att deras skadeståndsansvar måste kunna göras gällande av enskilda när de anser sig vara offer för statens åsidosättande av unionsrätten.

45. Det är således två syften som eftersträvas samtidigt, nämligen att medlemsstaterna ska iaktta sina skyldigheter i förhållande till unionsrätten och att det ska säkerställas att enskildas rättigheter enligt unionsrätten ges full verkan. Det följer nämligen av fast rättspraxis att det åligger de nationella domstolarna vilka inom ramen för sin behörighet skall tillämpa de unionsrättsliga bestämmelserna att enligt den princip om lojalt samarbete som kommer till uttryck i artikel 10 EG säkerställa att

6 — Dom av den 13 mars 2007 i mål C-432/05, Unibet (REG 2007, s. I-2271), punkt 37 och där angiven rättspraxis.

7 — Jag vill anmärka apropå den sistnämnda att även om den inte hade tvingande verkan vid tidpunkten för omständigheterna i målet vid den nationella domstolen, den onekligen är en faktor som bör tas i beaktande i vårt mål med tanke på att unionslagstiftaren uttryckligen har erkänt dess betydelse i skäl 5 till direktiv 2003/8 (se, för en liknande situation, dom av den 27 juni 2006 i mål C-540/03, parlamentet mot rådet, REG 2003, s. I-5769, punkt 38).

dessa regler ges full verkan och att skydda de rättigheter som enskilda har erhållit genom unionsrätten.⁸

46. Rätten till gottgörelse för personer som lidit skada till följd av ett åsidosättande av unionsrätten är en huvudprincip i unionsrätten som införts genom fördragen och en speciell aspekt av principen om ett effektivt domstolsskydd. Samtidigt genomsyras EU:s konstitutionella grund, som utgörs av fördragen, av en samarbetsanda domstolarna emellan. När domstolen således helt logiskt har stadfäst principen om statens skadeståndsansvar för åsidosättande av unionsrätten, har den lika logiskt angett att en talan för att göra denna princip gällande borde kunna föras vid de nationella domstolarna, som är unionens allmänna domstolar, och att det följaktligen ankommer på de nationella rättsordningarna att avgöra vilka domstolar som ska vara behöriga och att fastställa de formella och materiella förutsättningarna för en sådan talan. Medlemsstaternas självbestämmanderätt i processuella frågor kräver att de har ett månoverutrymme på området.

47. Denna frihet måste dock med nödvändighet begränsas. Även om det är inom ramen för den nationella skadeståndsrätten som enskilda måste kunna framställa

skadeståndskrav mot den stat som har åsidosatt unionsrätten ”får de förutsättningar ... som fastställs i nationell lagstiftning i fråga om skadestånd inte vara mindre förmånliga än de som avser liknande nationella ersättningsanspråk (likvärdighetsprincipen) eller utformas på ett sådant sätt att det i praktiken blir omöjligt eller orimligt svårt att få skadestånd (effektivitetsprincipen)”.⁹

48. Det bör nämnas att det i förevarande mål är möjligt för enskilda att väcka skadeståndstalan mot tyska staten för åsidosättande av unionsrätten. Det återstår att avgöra om principerna om likvärdighet och effektivitet iaktas i den nationella lagstiftningen.

C — Likvärdighetsprincipen

49. Likvärdighetsprincipen, som kräver att alla regler avseende en talan ska tillämpas på samma sätt på en talan som grundar sig på ett åsidosättande av unionsrätten och på en liknande talan som grundar sig på ett åsidosättande av nationell rätt,¹⁰ iaktas faktiskt i

8 — Dom av den 9 mars 1978 i mål 106/77, Simmenthal (REG 1978, s. 629; svensk specialutgåva, volym 4, s. 75), punkt 16, av den 19 juni 1990 i mål C-213/89, Factortame m.fl. (REG 1990, s. I-2433; svensk specialutgåva, volym 10, s. 435), punkt 19, och av den 19 november 1991 i de förenade målen C-6/90 och C-9/90, Francovich m.fl. (REG 1991, s. I-5357; svensk specialutgåva, volym 11, s. 435), punkt 32.

9 — Dom av den 10 juli 1997 i mål C-261/95, Palmisani (REG 1997, s. I-4025), punkt 27.

10 — Dom av den 26 januari 2010 i mål C-118/08, Transportes Urbanos y Servicios Generales (REU 2010, s. I-653), punkt 33 och där angiven rättspraxis.

förevarande fall. Varje gång en skadeståndstalan väcks mot staten krävs det att rättegångsavgiften betalas, oavsett om det gäller ett påstått åsidosättande av den nationella rätten eller av unionsrätten. Villkoren för beviljande av rättshjälp till juridiska personer är dessutom desamma när dessa juridiska personer väcker skadeståndstalan mot staten för åsidosättande av den nationella rätten som när de yrkar att tyska staten ska förklaras skyldig att utge skadestånd för åsidosättande av unionsrätten.

D — *Effektivitetsprincipen*

50. Såsom den hänskjutande domstolen med rätta har påpekat är den aktuella frågan i detta mål snarare huruvida en nationell lagstiftning är förenlig med unionsrätten och särskilt effektivitetsprincipen, vilken i det särskilda fall som nu har lagts fram för domstolen får till följd att det inte går att råda bot på en juridisk persons svårigheter att i domstol få göra gällande rättigheter som den påstår sig ha enligt unionsrätten.

51. Den nyss beskrivna situationen är resultatet av att två bestämmelser har kombinerats.

52. Först föreskrivs det i 12 § GKG att parter, vilka de än är, ska erlägga en avgift vars belopp är proportionellt mot tvistens uppskattade

värde. I den tyska lagstiftningen anges inte något tak för avgiften. Sedan öppnas en möjlighet i 116 § andra stycket ZPO för juridiska personer att få rätt till rättshjälp, på villkor att det skulle strida mot allmänintresset att talan inte väcktes och detta villkor tolkas strikt av de tyska domstolarna.

53. Det förefaller mig viktigt att i linje med EU-domstolen placera om 116 § andra stycket ZPO till det större sammanhanget med de tyska rättegångsreglerna. Med andra ord, även om de berörda parternas skriftliga yttranden inte har koncentrerats på problematiken med att juridiska personer förvägras rättshjälp, måste villkoren för beviljande av rättshjälp analyseras i ett större sammanhang utifrån förfarande allmänna struktur, såsom det definieras av ifrågasvarande medlemsstat.

1. Huruvida det är möjligt att låta förfarande vara beroende av att en avgift erläggs under förutsättning att denna inte är oproportionerlig.

54. På detta stadium av analysen ankommer det på mig att erinra domstolen om att medlemsstaterna genom att deras processuella autonomi har genomförts är fria att som ett villkor för väckande av talan i domstol föreskriva att rättegångsavgifter ska erläggas. Dessa avgifter har i allmänhet två helt olika former. Antingen rör det sig om en avgift som staten tar ut med anledning av parternas

deltagande i rättegången för finansiering av rättsväsendet, eller rör det sig om ett förskott på rättegångskostnaderna som är en säkerhet som ställs av sökanden, för att försvararen ska var förvissad om att för det fall sökanden tappar målet denna kommer att delta i betalningen av kostnaderna för sitt försvar.

55. Domstolen har hittills endast varit föranledd att pröva fall med ställande av säkerhet för rättegångskostnader (*cautio judicatum solvi*) som motsvarar den andra ovannämnda formen av avgifter. Det specifika med de fall vars förenlighet med unionsrätten som domstolen har fått bedöma bestod i att denna säkerhet, allmänt kallad säkerhet på grund av utländsk nationalitet, ska ställas av sökanden när han inte har vare sig hemvist inom territoriet eller den medlemsstats nationalitet vid vars domstol talan har väckts. Det krävs däremot inte någon sådan säkerhet av medborgare i ifrågavarande medlemsstat även om de varken har hemvist inom sin ursprungsstats territorium eller har tillgångar där. Därför är det anmärkningsvärt att domstolen utförde sin prövning på grundval av artikel 12 EG och det allmänna diskrimineringsförbudet¹¹ och inte på grundval av principen om unionsrättens effektivitet.

11 — Dom av den 1 juli 1993 i mål C-20/92, Hubbard (REG 1993, s. I-3777; svensk specialutgåva, volym 14, s.265), av den 26 september 1996 i mål C-43/95, Data Delecta och Forsberg (REG 1996, s. I-4661), av den 20 mars 1997 i mål C-323/95, Hayes (REG 1997, s. I-1711), och av den 2 oktober 1997 i mål C-122/96, Saldanha och MTS (REG 1997, s. I-5325).

56. Den tyska regeringen anmodades under förhandlingen att precisera villkoren för beräkning av rättegångsavgiften. Vid detta tillfälle förklarade den att det har fastställts ett diagram i den tyska lagstiftningen på området, så att den enskilde i förväg och i största öppenhet kan få veta, beroende på tvistens uppskattade värde, hur stor den avgift är som han ska erlägga. Beroende på detta värde tillämpas ett visst procenttal vid beräkning av avgiften. Den tyska regeringen har preciserat att avgiften väsentligen fyller den funktionen att användarna av rättsväsendet bidrar till dess finansiering. Då den avgift som tas ut på tvister av mindre värde inte räcker till för att täcka de reella kostnaderna för rättegången, tas det ut ett större belopp i avgift på tvister av högre värde. Det är mot bakgrund av dessa överväganden som den rättegångsavgift som DEB skulle erlägga fastställdes till omkring 275 000 euro.

57. Ju högre rättegångskostnaderna är, desto större blir risken för att sökanden inte kan hantera dem och måste ansöka om rättshjälp. Fastställandet av höga rättegångskostnader i kombination med mycket restriktiva villkor för beviljande av rättshjälp kan mycket väl leda till en inskränkning av rätten till domstolsprövning, och detta i än högre grad om det såsom i förevarande fall krävs att betalningen erläggs före rättegången. Frågan uppstår här huruvida fördelningen av kostnaden för rättsväsendet mellan staten och användarna av denna tjänst, på det sätt den tyska lagstiftningen är konstruerad, är adekvat,

eller om den går utöver vad som är rimligt eller rättvist när den i en konkret situation som den förevarande yttrar sig i en oacceptabel begränsning av rätten till domstolsprövning. Denna fråga kan endast bedömas på ett riktigt sätt av den nationella domstolen, mot bakgrund av om den talan som sökanden i målet vid den nationella domstolen avser att väcka framstår som omedelbart befogad (*fumus boni juris*), vilket varken Landgericht Berlin, såsom uppgetts i punkt 31 i detta förslag till avgörande, eller Kammergericht Berlin har uttalat sig om.

angående villkoren för beviljande av rättshjälp till juridiska personer ska beaktas, utan även det tyska rättegångssystemet enligt vilket en rättegångsavgift ska erläggas. Detta motsvarar för övrigt den fråga som den hänskjutande domstolen har ställt, såsom framgår ovan av punkt 37, om huruvida det är problematiskt för det första att en nationell lagstiftning enligt vilken en avgift måste betalas för att talan ska kunna väckas vid domstol och för det andra att en juridisk person som inte kan erlägga denna avgift och som inte uppfyller vissa restriktiva villkor inte har rätt till rättshjälp.

58. Den tyska regeringen tydliggjorde också vid förhandlingen, att utan att det verkligen uppfattas som ett villkor för att talan ska kunna tas upp till sakprövning får en utebliven betalning av avgiften till följd att förfarandet inte inleds. Jag måste medge att nyansen förfaller mig subtil, men i vart fall görs möjligheten till domstolsprövning desto svårare som det i Förbundsrepubliken Tyskland, i motsats till vissa system som har införts i andra medlemsstater, inte har fastställts något tak och inte erbjuds någon möjlighet till betalning av avgiften i efterhand.¹² Det är skälet till att jag anser att analysen av DEB:s situation kräver inte endast att den tyska lagstiftningen

59. Det är just särskilt viktigt att ett rättshjälpssystem införs i stater som valt att avgiftsbelägga rättegångar, eftersom rättshjälp då i allmänhet betraktas som en motvikt. Följaktligen utgör bedömningen av huruvida domstolsavgifter är adekvata ett ytterligare indicium som gör det möjligt att mäta graden av intrång i principen om rätt till domstolsprövning.¹³ Utan att på något sätt vilja föregripa det svar som den hänskjutande

12 — I motsats till vad som föreskrivs exempelvis i den italienska lagstiftningen enligt vilken det är tillåtet att en avgift som inte har erlagts före rättegången obligatoriskt erläggs i efterhand.

13 — Såsom Europadomstolen för de mänskliga rättigheterna (nedan kallad Europadomstolen) redan har haft tillfälle att kontrollera, eftersom den också anser att "kravet att erlägga betalning till tvistemålsdomstolarna för kostnader i samband med ansökningar som dessa har att pröva inte kan betraktas som en inskränkning av rätten till domstolsprövning som i sig är oförenlig med artikel 6.1 i EKMR", dock under förutsättning att det finns "en jämvikt mellan å ena sidan, statens intresse av att ta ut rättegångsavgifter för behandlingen av ansökningarna och å andra sidan, sökandens intresse av att göra gällande sina anspråk i domstol" (Europadomstolens dom av den 19 juni 2001 i mål Kreuz mot Polen, ansökan nr 28249/95, §§ 60 och 66). Det bör noteras att sökanden i detta fall var en fysisk person.

domstolen kommer att ge på denna punkt, anser jag nämligen att det är nödvändigt att tänka på att om rättegångsavgiften i DEB:s situation hade varit lägre skulle DEB objektivt sett haft större chanser att vinna framgång med sin talan i domstol eftersom det skulle ha funnits fler möjligheter att söka finansiering utifrån (exempelvis genom banklån).

i) Internationell praxis

2. Frågan om omfattningen av juridiska personers rätt till rättshjälp

a) En rad indicier

60. Jag har redan uppgett att det är första gången som denna delikata fråga ställts till domstolen. Svaret är desto mera delikat att leverera som det finns få positiva normer att tillämpa på vårt mål. Det är orsaken till att jag måste tillgripa vad jag skulle vilja kalla en rad indicier i form av internationell praxis, rättspraxis från Europadomstolen, rättsläget i unionsrätten på området och medlemsstaternas individuella praxis.

61. Internationell praxis verkar inte kräva av staterna att de beviljar rättshjälp till juridiska personer. Varken artikel 20 i Haagkonventionen angående vissa till civilprocessen hörande ämnen, artikel 1 i den europeiska överenskommelsen om översändande av ansökningar om rättshjälp eller artikel 1 första och andra styckena i Haagkonventionen om internationell rättshjälp gör det möjligt att dra slutsatsen att juridiska personer har en rätt till rättshjälp som är likvärdig med den som tillerkänns fysiska personer. I dessa olika avtal och konventioner nämns nämligen som mottagare av rättshjälp endast "medborgare i fördragsslutande stat", "person med hemvist inom en av de fördragsslutande parternas område [och] personer ... som tidigare haft hemvist i en konventionsstat där rättegång har inletts eller skall inledas".¹⁴ Medborgare och personer som har hemvist används i högre grad för att beteckna fysiska personer.

62. Der bör tilläggas att det i kapitel I angående rättshjälp, i Haagkonventionen om

14 — Se artikel 20 i Haagkonventionen angående vissa till civilprocessen hörande ämnen, artikel 1 i den europeiska överenskommelsen om översändande av ansökningar om rättshjälp respektive artikel 1 i Haagkonventionen om internationell rättshjälp.

internationell rättshjälp, inte nämns något om juridiska personer. De nämns dock uttryckligen i kapitel II i samband med säkerhet för rättegångskostnader och exekvatur av beslut om ersättning för rättegångskostnader. Det faktum att det saknas hänvisning till juridiska personer i kapitel I beror med andra ord inte på glömska eller försummelse från konventionsförfattarnas sida. Det är ännu mer signifikativt att det således är godtaget i internationell praxis att juridiska personer åläggs att betala domstolskostnader (under förutsättning att sökandena inte avkrävs sådana enbart av det skälet att de är utlänningar) utan att det för deras del och som en motvikt finns bestämmelser om rättshjälp.

ii) EKMR samt rättspraxis från Europadomstolen

63. EKMR utgör sedan lång tid tillbaka en källa av första rangen för unionens rättsordning och kommer i och med EU:s anslutning till denna stadga att officiellt bli juridiskt bindande för unionen på grundval av ett internationellt avtal. Det bör påpekas att i artikel 6.3 c i EKMR omtalas rättshjälp endast i samband med brottmål. Europadomstolen har härav dragit slutsatsen att det föreligger en grundläggande skillnad eftersom den har

ansett att ”konventionen inte medför någon skyldighet att bevilja rättshjälp i alla tvistemål. Det finns nämligen en tydlig skillnad mellan artikel 6.3 c enligt vilken rätten till kostnadsfri rättshjälp garanteras i brottmålsförfaranden och artikel 6.1 i vilken det inte sägs något alls om rättshjälp”.¹⁵ Artikel 6.3 c EKMR kan med andra ord inte ges en så vid tolkning att de stater som är parter i konventionen åläggs att systematiskt bevilja rättshjälp.

64. En vägran att bevilja rättshjälp i tvistemål är således endast tänkbar enligt Europadomstolen via artikel 6.1 i EKMR, på vilken artikel denna domstol har baserat rätten till domstolsprövning¹⁶. I domen i målet Airey mot Irland, till vilken det hänvisas i förklaringarna till artikel 47.3 i stadgan, försökte en irländsk medborgare att väcka talan i domstol för att erhålla skilsmässa från sin make. Trots att det inte var obligatoriskt att biträdas av ett rättegångsombud visade det sig att alla parter i ett liknande förfarande som obligatoriskt skulle komma till High Courts kännedom hade låtit sig biträdas av ett ombud. Vidare fanns vid denna tid inte något rättshjälpssystem för civilrättsliga mål i Irland. Europadomstolen fann att det måste ”undersökas om det skulle vara effektivt att föra talan inför

15 — Se Europadomstolens dom av den 26 februari 2002 i mål Del Sol mot Frankrike (ansökan nr 46800/99, 20 §).

16 — Se Europadomstolens dom av den 21 februari 1975 i mål Golder mot Förenade kungariket (ansökan nr 4451/70).

High Court utan att biträdas av en juridisk rådgivare, i den meningen att [sökanden] skulle kunna lägga fram sina argument på ett adekvat och tillfredsställande sätt”.¹⁷ Europadomstolen medgav att EKMR inte syftar till ett allmänt införande av ett rättshjälpsystem utan att den ”inskränker sig till att kräva att individen ges en faktisk möjlighet att få sin sak prövad inför domstol på villkor som inte strider mot artikel 6.1”.¹⁸ Europadomstolen medgav att ”[EKMR] inte innehåller någon föreskrift om rättshjälp”¹⁹ för tvistemål men att ”artikel 6.1 ibland kan tvinga staten att tillhandahålla hjälp av en advokat när det visar sig oundgängligt för en effektiv möjlighet till domstolsprövning antingen därför att biträde av rättegångsombud föreskrivs i lag såsom i den nationella lagstiftningen i vissa fördragslutande stater för olika kategorier av tvister eller på grund av förfarandets eller sakens komplexa natur”.²⁰

uppfattning när den efter en konkret analys av det franska rättshjälpsystemet fann att ”det system som införts av den franske lagstiftaren ger individen betydande garantier som kan skydda mot godtycke”. Enligt Europadomstolen tillhandahålls dessa garantier dels genom det sätt på vilket den rättshjälpsbyrå är sammansatt som inrättats i högsta domstolens närhet, dels genom att nämnda byrås avslagsbeslut kan överklagas till förste ordföranden i högsta domstolen.²¹ Härutöver framhöll Europadomstolen att sökanden hade fått sin sak prövad i första instans och sedan i andra instans.²² Europadomstolen i Strasbourg hade tidigare varit noga med att påpeka att ”såsom Europeiska kommissionen för de mänskliga rättigheterna underströk är det uppenbart att ett rättshjälpsystem inte kan fungera utan att det införs en mekanism för att välja ut de mål där rättshjälp kan beviljas”.²³ Slutligen fann Europadomstolen att själva innehållet i rätten att få sin sak prövad i domstol inte hade kränkts av rättshjälpsbyråns vägran att bevilja henne rättshjälp.

65. Den bedömning som Europadomstolen ägnar sig åt är naturligtvis i hög grad beroende av omständigheterna i det enskilda fallet. I domen i målet *Del Sol mot Frankrike* ansåg sökanden (ånyo en fysik person) att vägran att bevilja henne rättshjälp hade fått till följd att hon inte kunnat få sin sak prövad av den franska kassationsdomstolen och att artikel 6.1 i EKMR således hade åsidosatts. Europadomstolen hade emellertid en annan

66. Europadomstolen har på senare tid kommit att precisera de kriterier som ska beaktas vid tidpunkten för bedömningen av huruvida

17 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet *Airey mot Irland* (ansökan nr 6289/73, § 24).

18 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet *Airey mot Irland*, § 26.

19 — *Ibidem*.

20 — *Ibidem*.

21 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet *Del Sol mot Frankrike*, § 26.

22 — *Ibidem*.

23 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet *Del Sol mot Frankrike*, § 23.

ett rättshjälpsystem är förenligt med EKMR. Således måste frågan ”avgöras mot bakgrund av de faktiska omständigheterna i varje enskilt fall och den beror bland annat på hur mycket som står på spel för sökanden, hur komplicerad rättsfrågan och förfarandet är samt sökandens förmåga att på ett effektivt sätt försvara sin sak”.²⁴ Europadomstolen medgav samtidigt att rätten till domstolsprövning inte är absolut och att den kan ha sina begränsningar ”under förutsättning att dessa fullföljer ett legitimt syfte och är proportionerliga”.²⁵ Europadomstolen är av den åsikten att beviljandet av rättshjälp kan begränsas beroende på sökandens ekonomiska situation och hans utsikter att vinna framgång med sin talan.²⁶ Europadomstolen erkänner vidare att staterna inte har någon skyldighet att med hjälp av offentliga medel försöka garantera en fullständig jämlikhet i medel mellan den biträdda personen och hans motståndare, så länge som varje part kan erbjudas en rimlig möjlighet att lägga fram sin sak.²⁷

67. Europadomstolens användning av termen individ har en särskild betydelse för vårt mål när den konstaterar att EKMR ”inskränker sig till att kräva att individen ges en faktisk möjlighet att få sin sak prövad inför domstol”.²⁸ Men Europadomstolen har även

fått ta ställning till ett avslag på en ansökan om rättshjälp från en juridisk person i målet VP Diffusion Sarl mot Frankrike.²⁹ Avslaget härrörde ånyo från den franska kassationsdomstolens rättshjälpsbyrå. Den franska regeringen drog från det faktum att EKMR inte medför någon skyldighet att bevilja rättshjälp i alla tvistemål slutsatsen att avslaget på ansökan om rättshjälp inte innebar något åsidosättande av själva innehållet i artikel 6.1 EKMR eftersom det svarade mot ett legitimt syfte och det fanns en rimlig grad av proportionalitet mellan de medel som använts och det eftersträfvade syftet. Europadomstolen ansåg ännu en gång att själva innehållet i artikel 6.1 inte hade åsidosatts såtillvida som rätten till domstolsprövning tillgodosågs i första och andra instans. Europadomstolen har härutöver också erinrat om att ”konventionen inte ger en part i ett förfarande som rör civilrättsliga förhållanden någon automatisk rätt att få rättshjälp eller att företrädas av ett rättegångsombud”.³⁰ Dessutom har Europadomstolen erkänt att ”rättsväsendet kan medföra att det sker ett urval när det gäller talan i civilmål men det måste fungera på ett sätt som inte är godtyckligt eller oproportionerligt och som inte kränker innehållet i rätten att få sin sak prövad i domstol”. Europadomstolen noterade vidare att ”på det europeiska planet finns det inte någon consensus och inte ens en bestämd tendens på området för beviljande av rättshjälp”. Lagstiftningen i ett stort antal stater innehåller inte några regler om juridiska personers rätt till rättshjälp oavsett om de drivs med eller utan vinstsyfte. I det aktuella målet ansåg Europadomstolen att den rättsliga distinktion i det franska rättshjälpsystemet mellan fysiska och juridiska personer med eller utan vinstsyfte som baseras på den skattemässiga behandlingen av rättshjälpen, inte är godtycklig. ... det finns i fransk rätt en objektiv bas – reglerna om bolagsskatt – som gör det

24 — Europadomstolens dom av den 15 februari 2005 i mål Steel och Morris mot Förenade kungariket (ansökan nr 68416/01, § 61).

25 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet Steel och Morris mot Förenade kungariket, § 62.

26 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet Steel och Morris mot Förenade kungariket, § 62 och där angiven rättspraxis.

27 — *Ibidem*.

28 — Se § 26 i det ovannämnda målet Airey mot Irland.

29 — Europadomstolens dom av den 26 augusti 2008 i mål VP Diffusion SARL mot Frankrike (ansökan nr 14565/04).

30 — *Ibidem*.

möjligt för rörelsedrivande bolag att, även när de har ekonomiska svårigheter, kunna bemästra kostnaderna i samband med en rättegång”. Europadomstolen anser till och med att det inte är diskriminerande med olika behandling i fråga om rättshjälp av rörelsedrivande bolag, å ena sidan, och fysiska och juridiska personer utan vinstsyfte, å andra sidan. Särbehandlingen vilar nämligen på en objektiv och förnuftig grund som är den skattemässiga behandlingen av rättshjälpen.

och uttrycklig rättslig grund för att kräva av Förbundsrepubliken Tyskland att se över själva mekanismen för rättshjälp till juridiska personer.

iii) EU-nivån

68. Jag anser att det följer av det ovan anförda att EKMR såsom den tolkas av Europadomstolen i Strasbourg inte innehåller någon bestämmelse genom vilken konventionsstaterna uttryckligen åläggs en skyldighet att införa ett system för rättshjälp som villkorslöst ska beviljas såväl fysiska som juridiska personer. Förvisso finns det inget som hindrar att unionens rättsordning erbjuder en högre skyddsnivå än artikel 6.1 i EKMR.³¹ Det finns emellertid inte heller någon reell

69. I artikel 47.3 i stadgan, som det hänvisas till i direktiv 2003/8, men som saknade tvingande verkan vid tiden för de faktiska omständigheterna i målet vid den nationella domstolen, föreskrivs det att rättshjälp ska ges ”till personer som inte har tillräckliga medel”. I de två andra styckena i samma artikel används uttrycket ”var och en”. I stadgans förklaringar³² hänvisas såväl till Europadomstolens dom i målet Airey mot Irland³³ som till det rättshjälpssystem som har införts vid unionsdomstolarna och det går därför inte att dra någon definitiv slutsats av att det har stadfäst en rätt till rättshjälp i stadgan som i stor utsträckning har lånats av EKMR.

70. Vidare har det inte kunnat urskiljas någon harmoniserande norm för de förutsättningar under vilka rättshjälp ska beviljas och som skulle vara tillämplig på vårt mål. Direktiv 2003/8 innehåller emellertid några

31 — Jag måste återvända till denna punkt när det blir fråga om stadgan. Se nedan i punkterna 98 och följande punkter i detta förslag till avgörande.

32 — EUT C 303, 2007, s. 30.

33 — Europadomstolens dom i det ovannämnda målet Airey mot Irland.

komponenter som även om de inte är tillämpliga på förevarande fall kan hjälpa oss att få klarhet i hur unionslagstiftaren för närvarande uppfattar rättshjälpen.

med när ansökan har inlämnats av konkursförvaltaren i ett rörelsedrivande bolag.³⁵

71. I direktiv 2003/8 uppställs villkoren för beviljande av rättshjälp i gränsöverskridande tvister. I sådana situationer är det emellertid endast fysiska personer som ska ha rätt till rättshjälp, eftersom "[a]lla unionsmedborgare ... oavsett var de har sin hemvist eller vanliga vistelseort" åsyftas i skäl 13 till nämnda direktiv, och enligt den princip som uppställs i artikel 3 däri ska "fysiska personer" ha rätt till rättshjälp i enlighet med de villkor som fastställs i direktiv 2003/8.

73. Vid EU-domstolen är situationen troligen mer svårbedömd. I artikel 76.1 första stycket i dess rättegångsregler används inte uttrycket "person" utan "part". Uttrycket kan således ges en vidare tolkning då parter kan vara både fysiska och juridiska personer.

72. Rättegångsreglerna för unionsdomstolarna är inte förmånligare för juridiska personer. Antingen det gäller personaldomstolen (vid vilken situationen med ett anhängiggörande av en juridisk person dock är mindre trolig) eller tribunalen är rättshjälpen strikt förbehållen fysiska personer,³⁴ och detta till och

74. Det visar sig emellertid att praxis har bestått i att systematiskt avslå ansökningar om rättshjälp som framställts till domstolen av juridiska personer. Även om det under lång tid inte har funnits någon skyldighet för domstolen att motivera sina beslut att avslå ansökningar om rättshjälp,³⁶ kan det antas att avslagsbesluten med tanke på denna fasta

34 — För en färsk illustration från tribunalen, se beslut av ordföranden på tribunalens fjärde avdelning av den 11 januari 2010 i mål T-235/09 AJ, kommissionen mot Edificios Inteco, i vilket det konstateras att "om ansökan ska betraktas som ingiven i namn av Edificios Inteco måste den avslås med motiveringen att en juridisk person ... inte kan ha rätt till rättshjälp eftersom det framgår av artikel 94.2 i rättegångsreglerna att endast fysiska personer som på grund av sin ekonomiska situation helt eller delvis saknar möjlighet att betala kostnader för att biträdas och företrädas vid tribunalen ska ha rätt till rättshjälp" (punkt 3).

35 — Tribunalens dom av den 22 januari 2009 i mål T-316/07, Commercy mot harmoniseringsbyrån -easyGroup IP Licensing (easyHotel) (REG 2009, s. II-43), punkterna 16–30.

36 — Se ändringen av rättegångsreglerna för domstolen av den 12 juli 2005 genom vilken artikel 76.3 andra stycket ändrades så att det hädanefter föreskrivs att om en ansökan om rättshjälp helt eller delvis avslås ska skälen för avslaget anges i beslutet (EUT L 203, s. 19).

praxis har baserats på att sökanden var en juridisk person.³⁷

75. Vägran att bevilja rättshjälp för förfaranden vid tribunalen, således inklusive vid direkt talan, är ett bevis på att principen om unionsrättens effektivitet och den rätt till domstolsprövning som tillkommer enskilda inte ens i unionsdomstolarna är absoluta och, således, kan bli föremål för begränsningar. De kostnader som parterna har vid unionsdomstolarna är visserligen kostnader för att biträdas och företrädas inför rätta, då det inte föreskrivs i de olika rättegångsreglerna vare sig att någon avgift ska betalas som motsvarar den varom fråga är i målet vid den nationella domstolen eller att det ska ställas säkerhet. Men det är inte uteslutet att en juridisk person som saknar all möjlighet att erhålla rättshjälp vid tribunalen, med beaktande av de belopp som advokater i allmänhet begär, särskilt på det konkurrensrättsliga området, måste avstå från att väcka talan.

37 — Se beslut av den 6 juni 1980 i mål 96/80 AJ, Jenkins (ej publicerad i rättsfallssamlingen), av den 7 maj 1992 i de förenade målen C-106/90 AJ, C-317/90 AJ och C-129/91 AJ, Emerald Meats mot kommissionen (ej publicerad i rättsfallssamlingen), av den 4 mars 1994 i mål C-3/94 AJ, IRACO mot kommissionen (ej publicerad i rättsfallssamlingen), av den 29 februari 1996 i de förenade målen C-267/95 och C-268/95 AJ, Merck och Beecham (ej publicerad i rättsfallssamlingen), av den 3 februari 1997 i mål C-337/96 AJ, kommissionen mot IRACO (ej publicerad i rättsfallssamlingen), och av den 23 september 1999 i mål C-303/98 AJ, Simap (ej publicerad i rättsfallssamlingen). Så vitt jag vet har domstolen endast meddelat ett motiverat beslut om avslag på en ansökan om rättshjälp som framställdes av en intresseförening. Förvånande nog kontrollerade domstolen i detta fall att sökanden uppfyllde de villkor som uppställs i artikel 76 i rättegångsreglerna. Domstolen kontrollerade således om den juridiska personen kunde motivera sin brist på medel och om talan inte föreföll uppenbart ogrundad. Eftersom de båda villkoren inte var uppfyllda i det aktuella fallet beviljade inte domstolen föreningen någon rättshjälp (se domstolens beslut av den 26 oktober 1995 i mål C-133/95 AJ, Amicale des résidents du square d'Auvergne (ej publicerad i rättsfallssamlingen)).

iv) Medlemsstaternas individuella praxis

76. Utan att göra anspråk på att vara uttömmande, tänker jag behandla ett antal medlemsstater i unionen för att visa att det inte kan dras någon definitiv slutsats av ett jämförande studium av nationell praxis på rättshjälpsområdet.

77. Jag har redan tagit upp det franska fallet med – den exceptionella – möjligheten att endast bevilja rättshjälp till juridiska personer utan vinstsyfte som har sitt säte i Frankrike och inte har tillräckliga medel.³⁸ Övriga juridiska personer kan inte ha några anspråk på rättshjälp men de kan dra av rättegångskostnaderna vid inkomstdeklarationen. Republiken Italien har för sin del infört ett system som ligger nära det varom fråga är i målet vid den nationella domstolen. Enligt detta fordras det att en avgift betalas för att målet ska registreras vid domstolen som står i proportion till målets värde. Endast ”medellösa medborgare” enligt ordalydelsen i den italienska lagstiftningen kan eventuellt befrias från att betala avgiften.³⁹ I Storhertigdömet Luxemburg förbehålls rättshjälpen fysiska personer,

38 — Se artikel 2 i lag nr 91-647 av den 10 juli 1991 om rättshjälp, ändrad genom lag nr 2007-210 av den 19 februari 2007 om en reform av rättsskyddsförsäkringen (loi n° 91-647 du 10 juillet 1991 relative à l'aide juridique, modifié par la loi n° 2007-210 du 19 février 2007 portant réforme de l'assurance de protection juridique) (JORF av den 21 februari 2007, s. 3051).

39 — Testo unico in materia di spese di giustizia 115/2002 (enhetstext på området för rättegångskostnader) (artikel 74.2).

men vissa av dem kan likväl inte göra anspråk på den. Så är fallet med affärsidkare, industriidkare, hantverkare och fria yrkesutövare vad gäller tvister som rör deras affärs- eller yrkesverksamhet. Likaledes kan inte rättshjälp beviljas för en tvist som är en följd av verksamhet av spekulativ karaktär.⁴⁰ I Konungariket Danmark är rättshjälp förbehållen fysiska personer, utom i helt exceptionella fall där målet har principiell räckvidd eller är av allmänintresse. I mål på det industriella och kommersiella området är rätten till rättshjälp i princip utesluten.⁴¹

80. Sedan är distinktionen mellan juridiska personer med och utan vinstsyfte, i den meningen att de senare lättare kan få tillgång till rättshjälp, relativt utbredd i medlemsstaternas praxis.

b) Tillämpning på en sådan situation som avses i förevarande fall

78. Detta lilla prov på nationell praxis gör det möjligt för mig att dra två slutsatser.

79. Inledningsvis tydliggörs här avsaknaden av en verkligt gemensam princip som delas av medlemsstaterna i fråga om beviljande av rättshjälp och som i förekommande fall skulle kunna återspeglas och stadfästas på EU-nivå.

81. I linje med vad Europadomstolen föreskriver när den föranleds att uttala sig om huruvida det har skett ett åsidosättande av artikel 6.1 i EKMR, har EU-domstolen enligt fast rättspraxis ansett att, när den skall uttala sig om en bestämmelses förenlighet med effektivitetsprincipen, den inte endast måste göra en abstrakt analys av den utan också bedöma den i förhållande till omständigheterna i det enskilda fallet för att kontrollera att det inte blivit orimligt svårt att väcka talan ”med beaktande av den ställning som denna bestämmelse har inom förfarandet i dess helhet, dess förlopp och dess särdrag vid de olika nationella domstolarna. Ur denna synvinkel finns det anledning att i förekommande fall beakta de principer som det nationella rättssystemet bygger på, som till exempel skyddet för rätten till försvar, principen om rättssäkerhet och

40 — Angående alla dessa inskränkningar i rätten till rättshjälp för fysiska personer i Luxemburg, se artikel 2 andra stycket i lag av den 18 augusti 1995 om rättshjälp (loi du 18 août 1995 concernant l'aide judiciaire) (*Mémorial* A nr 81, s. 1914).

41 — Se §§ 325–336 i danska rättegångsbalken (Retsplejeloven).

principen om förfarandets riktiga förlopp.”⁴² EU-domstolen kräver en rimlig motivering för att en sådan inskränkning av effektivitetsprincipen ska kunna godtas.⁴³ Därför ska det nu undersökas om de tyska domstolarnas tolkning av 116 § andra stycket ZPO kan motiveras med att en av de ovannämnda principerna måste skyddas.

82. Det följer av domstolens fasta rättspraxis att det inte är domstolens uppgift att uttala sig om tolkningen av nationell rätt. Detta ankommer uteslutande på den hänskjutande domstolen, vilken i förevarande fall måste ta ställning till huruvida de relevanta nationella bestämmelserna uppfyller kraven på likvärdighet och effektivitet. Domstolen kan emellertid, när den avger ett förhandsavgörande, i förekommande fall bidra med preciseringar som kan tjäna som vägledning för den nationella domstolen vid dess bedömning⁴⁴, vilket jag har för avsikt att göra nu.

83. DEB:s svårigheter att få sin sak prövad i domstol har uppstått genom att det tillämpas strängare villkor på juridiska personer för

42 — Dom av den 14 december 1995 i mål C-312/93, Peterbroeck (REG 1995, s. I-4599), punkt 14, av den 14 december 1995 i de förenade målen C-430/93 och C-431/93, van Schijndel och van Veen (REG 1995, s. I-4705), punkt 19, och av den 3 september 2009 i mål C-2/08, Fallimento Olimpiclub (REG 2009, s. I-7501), punkt 27.

43 — Domen i det ovannämnda målet Fallimento Olimpiclub (punkt 31). Detta uttryck erinrar faktiskt om det ”kompatibilitetstest” som Europadomstolen utför med avseende på Europakonventionen, eftersom den anser att ”en begränsning av rätten till domstolsprövning endast är förenlig med artikel 6.1 om den fullföljer ett legitimt syfte och det finns en rimlig grad av proportionalitet mellan de medel som används och det eftersträvade syftet (se Europadomstolens dom i det ovannämnda målet Kreuz mot Polen, § 55 och där angiven rättspraxis).

44 — Dom av den 29 oktober 2009 i mål C-63/08, Pontin (REG 2009, s. I-10467), punkt 49 och där angiven rättspraxis.

erhållande av rättshjälp. Den fråga som ställts till domstolen syftar till att det ska avgöras om rätten till effektivt domstolsskydd och principen om unionsrättens effektivitet ska upprätthållas i lika hög grad när det rör sig om juridiska personer som när det rör sig om fysiska personer.

84. I den tyska rättsordningen är det inte tänkbart att garantera en juridisk person rätt till domstolsprövning, så till den grad att denna person beviljas rättshjälp som finansieras av samhället, om inte målet i fråga har en större dimension än enbart nämnda juridiska persons ekonomiska intressen. Det är i vart fall den tolkning som de tyska domstolarna har gjort av 116 § andra stycket ZPO och närmare bestämt begreppet allmänintresse.

85. Jag anser att det är nödvändigt att vara särskilt vaksam vid bedömningen av ifrågavarande allmänintresse. Vissa skulle kunna anse att den restriktiva tolkning som ges denna nationella bestämmelse får till konsekvens att 116 § ZPO töms på sitt innehåll och utgör grunden för ett systematiskt förklätt avslag på ansökningar om rättshjälp som framställts av juridiska personer.

86. Den sista anmärkningen föranleder två funderingar.

87. Om det för det första visar sig att den tyska lagstiftningen på området verkligen är restriktiv, det vill säga om den troligen gör det svårare för juridiska personer än för fysiska personer att väcka talan, måste det ändå erkännas att rättshjälp kan beviljas juridiska personer i Tyskland, vilket inte gäller för alla rättssystem i de andra medlemsstaterna i unionen.⁴⁵

88. Rättshjälp kan i vart fall aldrig uppfattas som en ovillkorlig rättighet.⁴⁶ Även när det gäller rättshjälp till fysiska personer uppställs det med nödvändighet villkor i fråga om tillgångar, och ibland krävs det att ansökan är välgrundad.

89. Det förefaller mig därefter, med tanke på det domstolsskydd som enskilda erbjuder i fråga om rättigheter som följer av unionsrätten, att det bör göras en dubbel distinktion, vilken inte uttryckligen görs i den tyska lagstiftningen men som det är lätt att sluta sig till. Det måste nämligen göras en distinktion beroende på om det rör sig om fysiska eller juridiska personer och därefter en distinktion beroende på om det rör sig om en juridisk person med eller utan vinstsyfte. Nationell rättspraxis angående 116 § andra stycket ZPO strävar efter att bekämpa att rättegångsmissbruk eventuellt skulle kunna inledas av juridiska personer med vinstsyfte som bildats enbart med målet att generera viss vinst genom att väcka talan i domstol. Att under

dessa förhållanden vara skyldig att garantera sådana juridiska enheter en faktisk möjlighet att få sin sak prövad inför domstol och låta samhället betala priset, till och med i namn av unionsrättens effektivitet, anser jag inte kunna krävas av våra medlemsstater.

90. Det sätt på vilket de tyska domstolarna tolkar 116 § andra stycket ZPO verkar således syfta till att utesluta att juridiska personer med vinstsyfte får rätt till rättshjälp vilka för talan inför rätta endast för att skydda sina ekonomiska och kommersiella intressen. En juridisk person måste på något sätt ta ansvar för den ekonomiska risk som är förbunden med verksamheten och som den juridiska personen ensam bär även i rättsliga förfaranden.

91. Det måste noteras härvidlag att enligt direktiv 2003/8, som dock endast är tillämpligt på fysiska personer, ska rättshjälp inte beviljas "när ansökan gäller ett anspråk med direkt anknytning till den rättshjälpssökandes näringsverksamhet som egen företagare eller egenanställd".⁴⁷ På såväl internationell nivå

45 — Se ovan i punkt 76 och följande punkter i detta förslag till avgörande.

46 — Se Europadomstolens dom i det ovannämnda målet Kreuz mot Polen (§ 59).

47 — Se skäl 17 och artikel 6.3 i direktiv 2003/8. Denna begränsning verkar rent principiellt också ha godtagits av Europadomstolen; se Europadomstolens dom i det ovannämnda målet Kreuz mot Polen (§ 63).

som på EU-nivå, godtas till och med att fysiska personer kan vägras rättshjälp i sådana fall. Det ligger således, även om risken tas i just detta fall att en part fråntas sin rätt till domstolsprövning till följd av att en domstol gör en avvägning mellan motstridiga intressen, nämligen i parternas intresse att få sin sak prövad och i staters intresse att säkerställa en god rättsskipning och samtidigt ha kontroll över de offentliga utgifterna.

saknar vinstsyfte, har de väsentligen till ändamål att tillvarata gemensamma intressen (exempelvis en konsumentskyddsorganisation eller en miljöskyddsförening) och kan ha olika skepnader som sammanslutning, stiftelse eller intresseförening. I denna situation verkar det självklart att villkoret med det eftersträvade allmänintresset är uppfyllt i den mån tvistens dimension går utöver ramen för enbart ledamöter eller medlemmar i nämnda juridiska personer utan vinstsyfte, och då kan dessa ha rätt till rättshjälp och utan problem väcka skadeståndstalan mot staten för åsidosättande av unionsrätten.

92. I Tyskland kompenseras denna stränghet mot juridiska personer för det första med den omständigheten att, när ett aktiebolag befinner sig i allvarliga svårigheter och ett likvideringsförfarande måste utlösas, det föreskrivs i den tyska lagstiftningen att likvidatorn i det fallet automatiskt ska beviljas rättshjälp.⁴⁸ För det andra kompenseras strängheten med den omständigheten att när den talan som den juridiska personen har väckt kan få allvarliga sociala återverkningar eller till och med ekonomiska konsekvenser som går utöver ramen för enbart den juridiska person som är sökande, anser de tyska domstolarna att det strider mot allmänintresset att talan inte väcks, och det i 116 § andra stycket ZPO uttalade villkoret är då uppfyllt.

94. Det är således inte rätten till domstolsprövning för juridiska personer i allmänhet, och följaktligen principen om unionsrättens effektivitet med avseende på dem, som begränsas av den tyska lagstiftningen, utan endast de vinstdrivande juridiska personernas rätt till domstolsprövning.

95. Detta konstaterande behöver förtydligas i två avseenden.

93. Om vi nu betraktar den andra kategorin juridiska personer, det vill säga dem som

96. För det första verkar denna distinktion i samband med beviljande av rättshjälp redan ha godtagits av Europadomstolen.⁴⁹ Det faktum att mer restriktiva villkor uppställs för

48 — Se 116 § första stycket ZPO. Denna situation är inte relevant för frågan om unionsrättens effektivitet.

49 — Se Europadomstolens dom i det ovannämnda målet SARL mot Frankrike.

beviljande av rättshjälp till juridiska personer med vinstsyfte gör det emellertid svårare att få tillgång till denna hjälp, ökar antalet avslagsituationer och således även de situationer i vilka juridiska personer inte har någon faktisk möjlighet att få sin sak prövad inför domstol. Det kan under dessa förhållanden och mot bakgrund av det ovan angivna inte desto mindre anses att den begränsning som den tyska lagstiftningen innehåller utgör en begränsning som skäligen kan motiveras.⁵⁰

rättshjälp som tillkommer juridiska personer. Om domstolen skulle besluta att den faktiskt kunde tillämpa artikel 52.3 i stadgan⁵² i förevarande mål med tvingande verkan, skulle denna artikel kunna tillåta oss att gå längre än den garanti som hittills erbjudits av Europadomstolen i Strasbourg. En vidare tolkning skulle kunna ges åt artikel 47.3 i stadgan som skulle förstås på det sättet att den innebar en skyldighet för medlemsstaterna att bevilja rättshjälp till juridiska personer. En sådan tolkning förefaller mig emellertid överdriven på unionsrättens nuvarande stadium.

97. EU-domstolen har nämligen redan godtagit att den omsorg om förfarandets riktiga förlopp som det tyska kravet på betalning av avgiften i kombination med lagstiftningen om rättshjälp verkar svara mot, inklusive i det fall då ett förfarande som inlett mot staten, kan utgöra en legitim begränsning av effektivitetsprincipen.⁵¹ Staten måste på samma sätt som varje annan svarandepart kunna vara i stånd att skydda sig mot rättegångsmissbruk med tanke på den kostnad som statens försvar, och att dess rättegångssalar tas i anspråk, innebär för samhället. Att tvinga staten att kompensera alla medellösa personer, både fysiska och juridiska som inte kan erlagga domstolsavgifter skulle härvidlag visa sig vara kontraproduktivt.

99. Det anges nämligen i ingressen till stadgan att "[m]ed beaktande av unionens behörighet och uppgifter samt subsidiaritetsprincipen bekräftas i denna stadga de rättigheter som har sin grund särskilt i medlemsstaternas gemensamma författningstraditioner och internationella förpliktelser". Såsom jag emellertid har försökt att visa är det omöjligt att härleda någon som helst för medlemsstaterna gemensam författningstradition ur deras praxis. Vad beträffar internationell praxis visar snarare analysen av den att det inte existerar någon internationell skyldighet för staten att bevilja rättshjälp till juridiska personer.

98. Vare sig EKMR eller rättspraxis från Europadomstolen i Strasbourg gör det möjligt att hävda att det finns en ovillkorlig rätt till

50 — Enligt det uttryck som används av domstolen i domen i det ovannämnda målet Peterbroeck, punkt 20.

51 — Domen i det ovannämnda målet Peterbroeck.

52 — Här föreskrivs följande: "I den mån som denna stadga omfattar rättigheter som motsvarar sådana som garanteras av [EKMR] ska de ha samma innebörd och räckvidd som i konventionen. Denna bestämmelse hindrar inte unionsrätten från att tillförsäkra ett mer långtgående skydd".

100. Att tillämpa en så till den grad extensiv tolkning av artikel 47.3 i stadgan vid behandlingen av ett mål vars faktiska omständigheter hänför sig till tiden före ikraftträdandet av Lissabonfördraget, och därmed stadgan, anser jag skulle gå emot den lojala samarbetsanda som ska genomsyra unionen, i samma mån som dess medlemsstater.

föreligga stor risk för att unionsrätten skulle bli ett redskap för juridiska enheter vars talan inför rätta skulle ha ett strikt ekonomisk syfte.

101. Principen om unionsrättens effektivitet kan inte tolkas så, att medlemsstaterna åläggs en skyldighet att i en form som den varom fråga är i målet vid den nationella domstolen, det vill säga i varje skadeståndstalan som väcks mot medlemsstaterna för åsidosättande av unionsrätten systematiskt bevilja rättshjälp till juridiska personer, utan att rättshjälpens karaktär missbedöms vilken dock med nödvändighet är villkorad. Om dessutom en sådan uppfattning vann gehör skulle det

102. För det andra mildras olikheten i behandling mellan juridiska personer (med vinstsyfte) och fysiska personer, i den tyska rättsordningen, genom att den tyska regeringen vid förhandlingen medgav att bevarandet av unionsrättens effektivitet och följaktligen det skydd som följer härav för enskilda mycket väl kan utgöra ett allmänintresse som det är viktigt att skydda genom att bevilja rättshjälp till en juridisk person som har begärt det. Under dessa förhållanden finner jag till slut att den fråga som har ställts till domstolen i högre grad angår de tyska domstolarnas tolkningsbehörighet vilka hädanefter har alla uppgifter till sitt förfogande för att kunna tolka 116 § andra stycket ZPO på ett sätt som är förenligt med unionsrätten.

VI — Förslag till avgörande

103. Mot bakgrund av det ovan anförda föreslår jag att den tolkningsfråga som Kammergericht Berlin har ställt ska besvaras enligt följande:

Med hänsyn till att det på unionsrättens nuvarande stadium inte finns någon allmän princip som kräver av medlemsstaterna att de beviljar rättshjälp till juridiska personer på samma villkor som gäller för fysiska personer, ska en nationell lagstiftnings förenlighet med unionsrätten, enligt vilken en skadeståndstalan mot staten för åsidosättande av unionsrätten villkoras av att en avgift betalas och enligt vilken den rättshjälp som särskilt syftar till att befria sökanden från att betala avgiften inte kan beviljas en juridisk person som utan att vara i stånd att erlagga nämnda betalning inte visar sig uppfylla de restriktiva villkor som föreskrivs i nämnda lagstiftning, prövas med beaktande av den plats denna lagstiftning har i förfarandet i dess helhet.

Det ankommer följaktligen på den nationella domstolen att kontrollera att den begärda avgiftens belopp är adekvat med hänsyn till omständigheterna i förevarande fall, särskilt om den talan som ska väckas framstår som omedelbart befogad (*fumus boni juris*) och om fördelningen av kostnaderna för rättsväsendet mellan staten och användaren är rimlig, varvid det ska tas vederbörlig hänsyn till den sistnämndes situation inklusive den skada som han påstår sig ha lidit.

Den nationella domstolen kan vidare, inom ramen för tillämpningen av principen om konform tolkning, ta hänsyn till att den tyska regeringen vid förhandlingen har medgett att bevarandet av unionsrättens effektivitet – och följaktligen skyddet av de rättigheter som följer härav för enskilda – kan utgöra ett av de "allmänintressen" som bör beaktas när en ansökan om rättshjälp som framställts av en juridisk person ska prövas.